

УДК 379.85

СТРУКТУРНО–ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ТУРИСТСЬКО–КРАЄЗНАВЧАЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оришко Світлана Петрівна
м.Івано-Франківськ

У статті теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, що відображає взаємодію його компонентів (пізнавально-інтелектуального, емоційно-мотиваційного, ціннісного та діяльнісно-практичного); специфічних принципів (гуманізації, демократизації, культуровідповідності, природовідповідності, педагогічної і життєвої доцільності), форми, методів, засобів і функцій туристсько-краєзнавчої діяльності (освітньо-пізнавальної, виховно-розвивальної, соціалізаційної, культурно-дозвілєвої, оздоровчої), критеріїв і показників результативності патріотичного виховання;

Ключові слова: патріотичне виховання, структурно-функціональна модель, компоненти, принципи, форми, методи, засоби, критерії і показники патріотичного виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями.

Нова історична епоха розвитку української держави не тільки ставить нові завдання патріотичного виховання молоді, але й актуалізує необхідність осмислення й обґрунтування нових концептуальних підходів до його здійснення.

Необхідною передумовою осмислення концептуальних положень здійснюваного дослідження є аналіз суті, завдань, принципів, змісту, форм та засобів патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Необхідною передумовою вирішення цього завдання є глибоке і творче осмислення наукової спадщини українських педагогів, набутого досвіду патріотичного виховання молоді, сутності сучасних суспільних процесів і пов'язаних із ними проблем. Погляди, ідеї, дослідження відомих українських педагогів Г. Ващенко, Б. Грінченка, О. Духновича, А. Макаренка, І. Огієнка, С. Русової, В.Сухомлинського, К.Ушинського та багатьох інших слугують методологічним підґрунтям здійснення патріотичного виховання молоді в сучасних умовах.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри педагогіки імені Б. Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Історико-педагогічні проблеми навчання і виховання в системі безперервної освіти в Україні і зарубіжжі» (державний реєстраційний номер теми 0108U009122).

Метою пропонованої статті є теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі патріотичного виховання старшокласників засобами туристсько-краєзнавчої діяльності з метою її запровадження в сучасній системі виховання молоді людини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У сучасних умовах на основі узагальнення національних надбань, на думку педагогів, важливо по-новому підходити до

вирішення завдань патріотичного виховання молоді. Сучасні педагоги, науковці М. Дробноход, П. Кононенко, А. Погрібний, Ю. Руденко, М. Скрипиць, М. Стельмахович [11] у відкритому листі Президії АПН України та Міністерству освіти і науки України підкреслили необхідність удосконалення патріотичного виховання молоді з урахуванням особливостей реалій сучасного життя. У сучасних умовах, на думку науковців, важливо по-новому підходити до вирішення завдань патріотичного виховання молоді.

У «Концепції національного виховання» суть патріотичного виховання обґрунтовано як: «... основу духовного розвитку особистості; ... як могутній стимул у боротьбі за розбудову нової незалежної України, духовне оновлення суспільства; ... формування високої етики міжнародних стосунків; ... формування любові до Батьківщини, відданості їй, активної праці; ... активну патріотичну діяльність (курсив наш – С.Оришко) [6, с.22].

Здійснений нами порівняльний аналіз трактування патріотизму різними дослідниками свідчить про відсутність єдності їх поглядів на трактування суті цього феномену. Так, дослідники С. Рашидова і О. Стьопіна трактують патріотизм, як духовно-моральну якість (курсив наш – С.Оришко); причому С. Рашидова наголошує на інтегративному характері цієї духовно-моральної якості особистості, «яка проявляється в дієвій любові до свого народу, до малої і великої Батьківщини, її історії та культури, збереженні та примноженні народних традицій, здатності до самопожертви» [9], а О. Стьопіна характеризує патріотизм, як «інтегральну цінність (курсив наш – С.Оришко) та духовно-моральну якість особистості, яка проявляється в почутті любові до Батьківщини ..., моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовності її захищати, свідомому збереженні та примноженні національних духовних і матеріальних цінностей» [10]. Суть патріотизму О. Коркішко [7] трактує як духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості (курсив наш – С.Оришко), який характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, до Батьківщини, до народу (а це – активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави).

Аналіз досліджень та психолого-педагогічної літератури дозволяє визначити загальний зміст патріотичного виховання. Так, у Концепції національного виховання зміст патріотичного виховання окреслено як: формування самоповаги, почуття власної гідності, любові до Вітчизни, свого народу, рідної мови, народних звичаїв, традицій, відданість національній ідеї, готовності заради неї на героїчні вчинки і подвиги, поваги до родоvodu і рідної землі, знань історії та героїчного минулого країни, культури українського народу, природи рідного краю, готовність виконувати громадянські обов'язки тощо [6, с.18]. Зміст патріотичного виховання, на думку О. Коркішко, складають такі розділи: державний, соціальний та родинний [7, с. 73].

Стосовно процесу патріотичного виховання зауважимо, що бачення науковцями суті і логіки процесу патріотичного виховання дещо відрізняються. О. Стьопіна виокремлює такі основні етапи виховання патріотизму особистості: – виховання любові й поваги до своїх батьків, своєї родини; – виховання позитивного ставлен-

ня до «малой батьківщини», тобто етнічна самоідентифікація; – виховання позитивного ставлення до своєї країни (державницького патріотизму); – формування толерантності у міжнаціональних відносинах; – виховання доброзичливого ставлення до всіх народів світу. Важливою є думка дослідниці про те, що виховання державницького патріотизму, (в основі якого знаходиться процес формування позитивного ставлення до своєї країни), є практично неможливим без проходження і засвоєння молоді людиною всіх попередніх етапів [10].

На особливу увагу заслуговують результати дослідження Т. Гавлітіної про доцільність трактування суті національно-патріотичного виховання «як цілеспрямованого і свідомо здійснюваного процесу організації і стимулювання їх активної творчої діяльності, оволодіння ними знаннями про культурно-історичний досвід українського народу, формування в них ціннісного ставлення до Батьківщини, суспільства, самих себе та до праці» [3, с.57]. Нам імпує думка дослідниці про те, що «національно-патріотичне виховання ... забезпечує культурне і професійне самовизначення» школяра, «тобто здійснює активний вплив на самобудівництво молодих громадян-патріотів держави» (курсив наш – С. Оришко) [Там само, с.175].

Виходячи із суті патріотичного виховання старшокласників у туристсько-краєзнавчій діяльності його основні завдання можна окреслити таким чином: формування знань і бережливого ставлення до історії українського народу й України, їх духовних і культурних надбань; формування патріотичних почуттів і переконань (любви до свого народу і Батьківщини, самосвідомості, відповідальності, поваги до історії і сучасності держави, її законів; поваги і толерантного ставлення до інших народів і їх надбань); актуалізація процесів професійного і життєвого самовизначення; формування готовності до діяльності в ім'я народу і Батьківщини, направленої на збереження національних і культурних надбань народу, захист національних інтересів народу і країни, утвердження демократичних засад у суспільстві.

Виходячи із теоретичних напрацювань стосовно суті і структури патріотизму і патріотичного виховання, позитивного досвіду здійснення даного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах, вважаємо за доцільне окреслити такі основні компонентами патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності: пізнавально-інтелектуальний, емоційно-мотиваційний, ціннісний і діяльнісно-практичний. Зазначимо, що кожен структурний компонент патріотичного виховання має відносну самостійність, але всі вони тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного і утворюють цілісну систему виховного впливу, спрямовану на формування інтегрованої єдності знань, почуттів, переконань, ціннісних орієнтацій і діяльності, що покладено нами в обґрунтуванні суті патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

Такий підхід до тлумачення суті, мети, завдань і логіки здійснення патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності засвідчує, що успішна реалізація даного процесу потребує від педагогів не тільки знання змісту і технології його здійснення, але й позиції патріота.

У контексті загальної спрямованості сучасної педагогіки і соціальної педагогіки на подальшу гуманізацію виховного процесу, а також, виходячи із мети і завдань патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності, нами окреслено концептуальні підходи, на яких доцільно базувати патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності: гуманістичний, аксіологічний, культурологічний, особистісно-діяльнісний і соціалізаційний.

Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності не тільки доцільно, але й необхідно здійснювати у контексті гуманістичних підходів. Підкріплення нашого міркування знаходимо у «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», в якій зазначено, що завдання патріотичного виховання молоді людини у сучасних умовах має полягати у формуванні в неї відданості своєму народові й Батьківщині водночас з відчуттям належності до світової спільноти (курсив наш – С. Оришко) [5, с.6].

Суть аксіологічного підходу розкриємо через систе-

му аксіологічних принципів: – рівноправність філософських поглядів у контексті єдиної гуманістичної системи цінностей при збереженні різноманітності їх культурних та етнічних особливостей; – екзистенціальна рівність людей, соціокультурний прагматизм; – рівнозначність традицій і творчості, визнання необхідності вивчення і використання історичного минулого людства, духовно-культурної спадщини кожного етносу.

Центральною категорією аксіології є категорія «цінності». Саме цінності є ланкою, що єднає загально прийнятну систему підходів до організації виховання і конкретної діяльності різноманітних соціальних інститутів соціалізації. Особистісні цінності виступають як соціально-психологічні утворення, в яких знаходять своє відображення цілі, мотиви, ідеали, установки та інші характеристики спрямованості особистості, які в сукупності складають систему її ціннісних орієнтацій. Аксіологічне «Я» як система ціннісних орієнтацій містить не лише когнітивні, але й емоційно-вольові компоненти, що відіграють роль внутрішнього орієнтиру. Аксіологічний підхід дає можливість розглядати туристсько-краєзнавчу діяльність як ефективний засіб формування ціннісних орієнтацій.

При здійсненні патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності важливу роль відіграє гносеологізм, що передбачає пізнавальне ставлення до суспільних і природних явищ. Гносеологічний (пізнавальний) потенціал особистості визначається об'ємом і якістю інформації, якою вона володіє. Ця інформація складається із знань про зовнішній світ і самопізнання. Даний потенціал включає в себе і психологічні якості, з якими пов'язана пізнавальна діяльність людини. Туристсько-краєзнавча діяльність в силу своєї специфіки, а саме освітньо-пізнавального функціонального компоненту, спроможна актуалізувати інтелектуально-пізнавальний потенціал (пізнавальну складову особистості) і забезпечити формування певної системи знань.

У процесі формування особистості-патріота важливо значну роль приділяти формуванню переконань. Туристсько-краєзнавча діяльність в силу своєї специфіки створює сприятливі умови для трансформації знань у погляди й переконання. Необхідною умовою трансформації знань в переконання є прояв емоційного ставлення учнів до матеріалу, який засвоюється, врахування вікових та індивідуальних особливостей старшокласників. У процесі дослідження вдалося визначити низку тенденцій процесу виховання патріотичної свідомості й поведінки особистості старшокласників, визначити їхню залежність від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Так, з'ясовано, що ефективність процесу патріотичного виховання залежить від ціленаправленої участі старшокласників у туристсько-краєзнавчій діяльності, особливо суспільно-значимого спрямування. Власне така діяльність формує вольові і моральні якості особистості. При цьому реалізація потреби в різних видах туристсько-краєзнавчої роботи суспільно-значущого спрямування усвідомлюється як реалізація суспільно-особистісної необхідності і є вагомим засобом досягнення позитивної єдності патріотичної свідомості і поведінки особистості.

Аналіз суті патріотизму, його структурних компонентів, особливостей туристсько-краєзнавчої діяльності і особливостей здійснення патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності дає підстави для міркування про доцільність опори при здійсненні даного процесу на культурологічний підхід. Зазначена парадигмальна складова є елементом системи національного виховання. Культурологічний підхід розширює розуміння процесу формування особистості; він допомагає усвідомити, що не існує прямого і безпосереднього зв'язку «людина – природа», «людина – суспільство», бо і природа, і суспільство, будучи фундаментальними передумовами становлення і розвитку людини, не стають безпосередніми складовими процесу виховання. Вони здійснюють вплив на процес формування особистості лише адекватно суб'єктивної складової. Базовою категорією зазначеного підходу є категорія «культура». Як відображення певної універсальної діяльності вона виконує роль складної виховної програми. Її суть полягає в пізнанні, осмисленні, розумінні й оволодінні особистістю надбаннями куль-

тури.

При обґрунтуванні доцільності дотримання культурологічного підходу як концептуальних у процесі патріотичного виховання старшокласників в туристсько-краєзнавчій діяльності загальноосвітніх навчальних закладів ми враховували той факт, що старшокласники знаходяться у конкретному соціокультурному середовищі, є представниками певної нації, належать до конкретного етносу. У зв'язку з цим культурологічний підхід трансформується у етнопедагогічний, що безпосередньо пов'язаний з патріотичним вихованням. Необхідно зазначити, що у такій трансформації відображається єдність загальнонаціональної, національної та індивідуального. При цьому національна культура надає специфічний колорит середовищу, в якому здійснюються різні види і форми туристсько-краєзнавчої діяльності, у якому, власне, і відбувається процес виховання в цілому, і патріотичного виховання, зокрема.

Важливою складовою патріотичного виховання старшокласників є мотиваційно-ціннісна складова. Дослідники патріотичного виховання заявляють про роль туризму і краєзнавства у формуванні патріотичних почуттів. Адже знання свого краю, його минулого і сучасного сприяє формуванню почуття любові до свого народу, своєї країни, до культурно-духовних його надбань.

У процесі осмислення концептуальних засад патріотичного виховання ми зіткнулися з тим фактом, що механізм формування стійкого почуття патріотизму вивчено ще недостатньо. Підтвердження цьому може слугувати той факт, що масове поширення різних форм туристсько-краєзнавчої роботи у 60-70-х роках ХХ ст. не стало чинником результативного патріотичного виховання молоді. Даний факт потребує спеціального дослідження, проте він дозволяє гіпотетично зробити припущення, що активізація туристсько-краєзнавчої роботи не обов'язково у результаті веде до досягнення мети патріотичного виховання. Дозволимо висловити припущення, що однією з причин даного явища є той факт, що процес формування патріотичних почуттів до Батьківщини не здійснювався у контексті соціалізаційних процесів, не мав соціального спрямування, тобто мета, завдання, зміст і форми патріотичного виховання декларувалася без реального супроводу процесу соціалізації молоді людини. При цьому було упущено той важливий чинник, що патріотизм формується на основі суб'єктивного сприймання молоді людиною об'єктивних реалій, осмислення нею свого місця і ролі в даній країні, тобто на фоні процесу особистісної соціалізації.

У генезі формування патріотичних почуттів молодих людей у 80-90-х рр. ХХ ст. спостерігалася тенденція «відриву» процесу патріотичного виховання молодих людей від процесу їх соціалізації, що й привело до негативного впливу на процес формування досліджуваного явища.

Аналіз результатів констатувального експерименту свідчить, що в сучасних умовах у середовищі старшокласників спостерігається підміна поняття «наша Батьківщина» на поняття «моя Батьківщина», яке, на думку М. Горбової, включає лише ті соціальні й природні фактори, котрі є для суб'єкта особистісно значущими. Ми погоджуємося з висновком дослідниці, що поняття «моя Батьківщина» включає в себе соціально-природні умови особистого життя (рідне село, мікрорайон, місто, сім'ю, батьківський дім, найближче оточення, друзів, тощо). Ці соціальні чинники виступають першоджерелом формування у школярів почуття «моя Батьківщина» [4, с. 74]. Закономірно, що процес патріотичного виховання має бути побудований таким чином, щоб зовнішні та внутрішні чинники діяли синхронно, в єдності, доповнюючи і збагачуючи один одного [Там само]. У процесі патріотичного виховання школярів засобами туристсько-краєзнавчої роботи важливо у школярів формувати глибоке усвідомлення того, що мій край – це невід'ємна частина «моєї і нашої Батьківщини».

Доцільність дотримання особистісно-діяльнісного і соціалізаційного підходів у процесі патріотичного виховання старшокласників засобами туристсько-краєзнавчої діяльності зумовлена такими міркуваннями: туристсько-краєзнавча діяльність сприяє активному входженню старшокласників в соціальне середовище, що сприяє актуалізації процесів їх самопізнання,

життєвого і професійного самовизначення. У процесі різних видів і форм туристсько-краєзнавчої діяльності закономірно проходить процес самопізнання; старшокласники, виконуючи різноманітні доручення, мають можливість діагностувати свою витривалість, організованість, самостійність, відповідальність, працьовитість, здатність і уміння реагувати в екстремальній ситуації. У походах, експедиціях, екскурсіях, туристських таборах молоді люди мають реальну змогу пізнати себе і навколишній світ, навчитися працювати у команді, перебувати в позиції партнерської співпраці. Адже туристські походи привчають молодих людей до більш раціонального життя, суворого обліку часу, критичної оцінки своїх дій і дій своїх ровесників.

Суб'єктна позиція старшокласників у різних видах туристсько-краєзнавчої роботи (змаганнях, екскурсіях, експедиціях, зльотах, у роботі шкільного музею тощо) сприяє тому, що у них формується здатність до відстоювання власної позиції, вміння самостійно ставити мету і її досягати, самостійність, здатність думати, приймати правильні рішення і діяти відповідно до своєї позиції.

Пізнаючи у процесі різних видів і форм туристсько-краєзнавчої діяльності навколишній світ і себе у ньому, молода людина задумується над своїм місцем у цьому світі: ким вона буде, якою вона буде, у чому полягає її місія і місце у житті. Тому ми стверджуємо, що патріотичне виховання старшокласників у туристсько-краєзнавчій діяльності доцільно вирішувати у контексті соціалізаційних процесів.

Доцільність дотримання особистісно-діяльнісного підходу у патріотичному вихованні старшокласників засобами туристсько-краєзнавчої роботи зумовлена діяльнісно-практичною складовою патріотизму, як інтегрованої духовно-моральної складової особистості. Особистісна складова даного підходу вимагає ставлення до особистості старшокласника як до унікального явища, максимально з огляду на його індивідуальні особливості, причому важливо, щоб і сам старшокласник сприймав себе такою ж особистістю і бачив її в кожній людині, яка його оточує.

Одним із головних аспектів реалізації діяльнісного підходу є необхідність залучення старшокласників до таких видів і форм туристсько-краєзнавчої діяльності, які відповідають їх запитам і прагненням, є змістовно насиченими патріотичним змістом, носять елемент новизни, ставлять їх у позицію активних учасників, передбачають помірне зростання труднощів, є особистісно і суспільно значущими.

Особистісно-діяльний підхід передбачає врахування індивідуальних особливостей старшокласників та актуалізацію процесів самопізнання, самовиховання та саморозвитку, прагнень до самоутвердження, до життєвого і професійного самовизначення з метою активного долучення до праці на благо свого народу і Батьківщини.

У процесі патріотичного виховання старшокласників засобами туристсько-краєзнавчої діяльності в складних умовах сьогодення важливо навчити старшокласників бачити і сприймати позитивне, нове, прогресивне, що народжується у житті, вчити їх бачити перспективу особистого життєтворення і реалізації себе реаліях своєї країни. У контексті особистісно-діяльнісного підходу важливим є здійснення переходу від вивчення, пізнання до залучення старшокласників до діяльності суспільно-значимого спрямування і здійснення ними власного внеску в розбудову демократичного суспільства. Туристсько-краєзнавча діяльність створює широкий діапазон можливостей для залучення старшокласників до суспільно-корисної, волонтерської діяльності (участь у вирішенні екологічних проблем, догляд за лісовими насадженнями, очищення водойм, джерел, волонтерська допомога людям з особливими потребами і функціональними обмеженнями, людям похилого віку, тощо).

Аналіз суті і виховних функцій туристсько-краєзнавчої діяльності дає підстави для міркування про те, що її виховний потенціал виходить за межі власне шкільної системи виховання і має соціально-педагогічний характер. Виховні засади туристсько-краєзнавчої діяльності зумовлюються напрацюваннями не лише загальної, але й соціальної педагогіки. Тому у процесі осмислення концептуальних підходів до організації і здійснення патріотичного виховання старшокласників засобами

туристсько-краєзнавчої діяльності ми говоримо не тільки про педагогіку, а про соціальну педагогіку туристсько-краєзнавчої діяльності. Відповідно, виховний соціально-педагогічний потенціал туристсько-краєзнавчої діяльності стосовно здійснення патріотичного виховання старшокласників визначається особливостями дії всіх соціалізуючих і виховних чинників впливу на даний процес. Такий підхід передбачає діалектичне поєднання у процесі виховного впливу на старшокласників емоційного впливу краси і неповторності рідного краю, регіону і країни в цілому; історії народу і країни; пізнання сучасного стану соціально-економічної ситуації країни і життя народу; упровадження в практику патріотичного виховання національних і загальнолюдських цінностей та гуманістичних ідей.

Власне такий підхід до реалізації виховно-розвивально-го і соціалізаційного функціональних компонентів туристсько-краєзнавчої діяльності сприяє формуванню у старшокласників осмисленого сприйняття реалій соціуму, здатність до аналітичного і критичного мислення, самостійність, ініціативність, що лежить в основі успішної соціалізації. У процесі патріотичного виховання старшокласників засобами туристсько-краєзнавчої діяльності важливо враховувати особливості сучасної соціально-економічної ситуації в країні, кризові явища в економіці і системі людських відносин і основні ймовірні типи ставлення старшокласників до навколишнього соціального середовища: інертний, активно-присотсувальний, активний й ініціативно-творчий [8, с.25].

Перший тип ставлення старшокласників до реалій соціуму, який ми мали змогу спостерігати у процесі дослідження, можна охарактеризувати як інертний. Він притаманний старшокласникам, яким притаманні такі риси: вони соціально інертні; не проявляють зацікавленості життям групи, класу; не цікавляться подіями в країні; особистісно не визначені; не мають належного інтелектуального розвитку. Поведінка старшокласників даного типу важко піддається системі виховного впливу.

Другий тип ставлення – активно-присотсувальний. Старшокласники цієї групи проявляють певну активність і здатність пристосовуватися до змінних впливів навколишньої дійсності і педагогічних вимог. Розуміючи доцільність і необхідність вимог, які до них ставляться, вони проявляють здатність до змін і адаптації відповідно новим умовам і вимогам.

Старшокласникам третьої групи притаманні достатньо високий рівень загального розвитку і самосвідомості; вони вільно орієнтуються в обстановці, вміють давати адекватну оцінку собі, своїм вчинкам, обставинам і, у випадку потреби, змінювати себе. У контексті здійснюваного дослідження важливим є той чинник, що туристсько-краєзнавча діяльність має значний педагогічний потенціал щодо актуалізації і здійснення процесів самопізнання, саморозвитку старшокласників у контексті соціальних вимог і педагогічних впливів.

Четвертий тип ставлення – ініціативно-творчий – притаманний старшокласникам з суспільно-активною життєвою позицією, які мають належний рівень розвитку, адекватно оцінюють себе, соціальну ситуацію, намагаються брати активну участь у суспільно-корисній діяльності, активно працюють над вдосконаленням своєї особистості.

Отже механізм патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності з певною долею умовності можна охарактеризувати таким чином: необхідною передумовою формування патріотизму є інтерес до «пізнання». Адаже без знання історії й сучасності свого народу, краю, Батьківщини складно усвідомити себе і своє місце в житті. Туристсько-краєзнавча діяльність створює сприятливі умови для оволодіння знаннями про історичні факти, події, про географічні особливості й економіку свого краю, про історичні постаті краю, країни, про духовно-культурні надбання народу. На основі формування первинних умінь збирати, описувати, зберігати документи, цікаві для старшокласника, про його сім'ю, село, місто, історичних постатей чи подій, відбувається «осмислення явищ, подій, свого місця у житті».

Закономірно, що ефект процесу «пізнання» пов'язаний із змістовим і технологічним наповненням різних видів і форм туристсько-краєзнавчої діяльності. Чим більше туристсько-

краєзнавча діяльність буде насичена змістовно, чим більше вона матиме в собі можливостей для реалізації запитів і потреб старшокласників, їх ініціативи і творчості, тим більш стійким і глибоким буде їх інтерес до неї і тим у більшій мірі даний вид діяльності виступатиме у ролі дієвого механізму переходу (трансформації) «пізнання» у «осмислення»; «осмислення» в «розуміння»; «патріотичних почуттів» і «осмисленого розуміння» в «патріотичні переконання»; а тоді трансформація «знань», «патріотичних почуттів» і «патріотичних переконань» у «патріотичні вчинки» і «патріотичні дії», тобто готовність і здатність суб'єкта віддати сили, талант, життєву енергію на благо свого народу і своєї Батьківщини.

У процесі такого умовиводу ми опиралися на висновок М. Боришевського, який вважає, що патріотичне виховання слід здійснювати як двоєдиний процес на морально-психологічному та ідеологічному рівнях. На морально-психологічному рівні, згідно твердження дослідника, відбувається процес формування почуттів, ціннісних орієнтацій, прагнень, суспільних норм, вольових якостей, навичок і звичок поведінки [1, с.29]. Світоглядний, або ідеологічний рівень, на його думку, передбачає формування ідей, поглядів, переконань, громадянської свідомості. Ми погоджуємося з думкою дослідника про те, що психологічні механізми розвитку особистості (мотиви, інтереси, потреби тощо) можуть активно функціонувати «за наявності у свідомості і підсвідомості людини інтегративного і стимулювального начала або чинників, у ролі яких виступає певна життєво важлива ідея». Якщо така ідея, за висновком М. Боришевського, відзначається соціально позитивним спрямуванням і носить морально цінне навантаження, то «вона спричиняє розвивальний ефект у свідомості, а також може конструктивно впливати на систему ціннісної особистості загалом» [там само]. Такий підхід дає підставу вважати, що патріотизм як інтегральна особистісна якість криє у собі значний розвивальний ефект.

У процесі осмислення механізму патріотичного виховання старшокласників засобами туристсько-краєзнавчої роботи ми враховували позицію українського педагога О. Вишневецького, який вважає, що патріотизм з позицій функціонального підходу є проявом внутрішньої установки особистості. Власне тому серед пріоритетних цінностей українського виховання дослідник виокремлює низку особистісних якостей, які, на його думку, мають бути сформовані у структурі особистості молоді людини: почуття власної гідності; культура взаємин; рівність громадян перед законом; повага до закону; права людини (на життя, власну гідність, приватну власність, на свободу совісті, вибору конфесії, участі у політичному житті тощо); готовність до захисту індивідуальних прав і прав інших людей; шанобливе ставлення до національних і культурних надбань свого народу й інших народів; повага до демократичних засад; толерантне ставлення до інших поглядів, переконань [2, с.110-112].

Механізм патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності схематично можна зобразити таким чином (рис.1.)

На основі гуманістичного, аксіологічного, культурологічного, особистісно-діяльнісного і соціалізаційного підходів нами теоретично обґрунтовано організаційно-функціональну модель патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів.

Дамо коротку характеристику основних структурних компонентів моделі. На основі аналізу суті патріотизму, його структурних компонентів, ми дійшли висновку про доцільність трактування суті патріотичного виховання старшокласників у туристсько-краєзнавчій діяльності, як цілеспрямованого і свідомо здійснюваного процесу залучення старшокласників до активнотворчої туристсько-краєзнавчої діяльності з метою оволодіння знаннями і формування ціннісного ставлення до історії свого народу і країни, їх духовно-культурних надбань, до себе й інших народів.

Мета патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності нами трактується як виховання громадянина-патріота України. Виходячи із мети і суті патріотичного виховання старшокласників у туристсько-

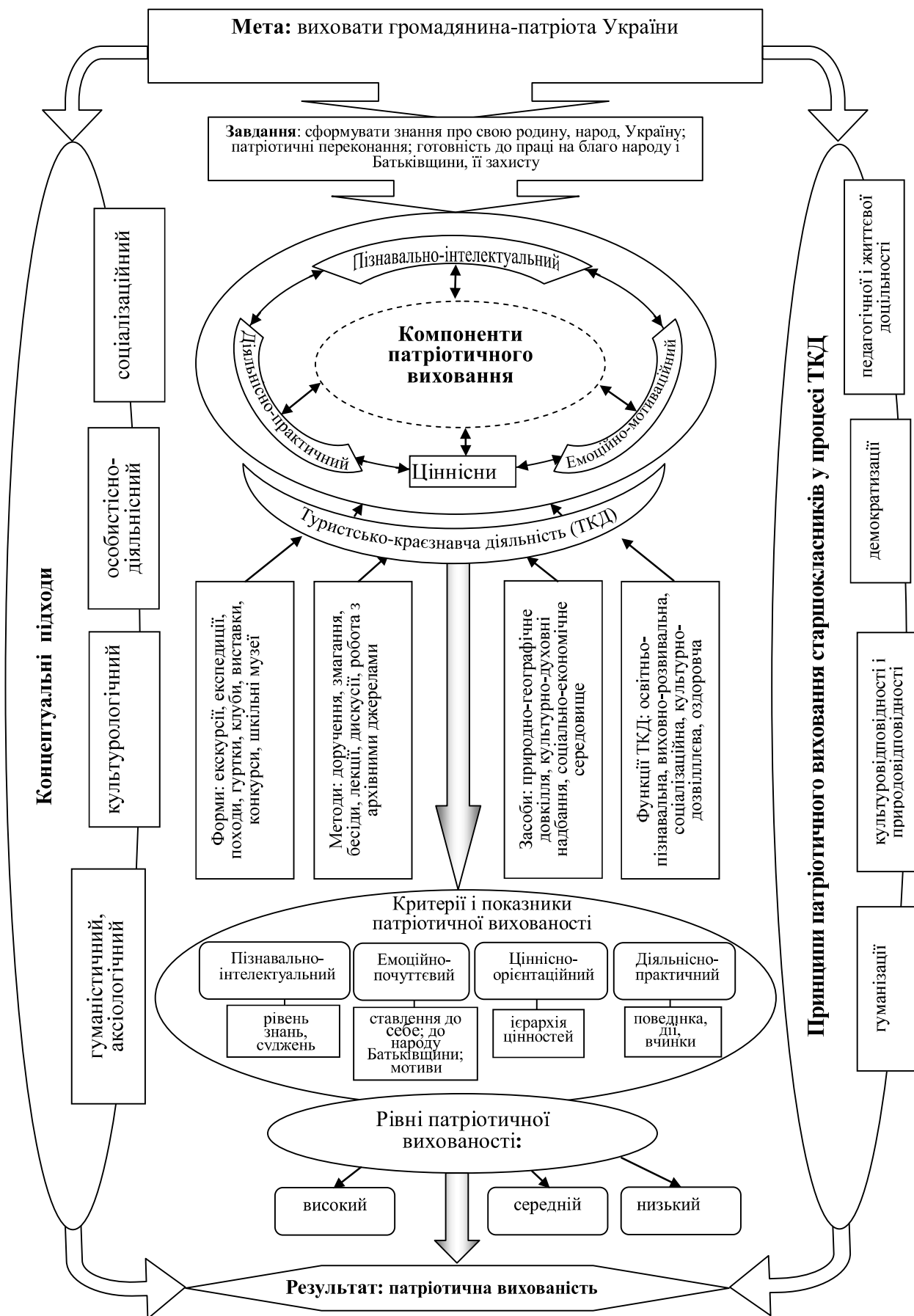

Рис. 1. Структурно-функціональна модель патріотичного виховання старшокласників у процесі ТКД

краєзнавчій діяльності його основні завдання можна окреслити таким чином: формування знань про свою родину, народ, Україну; формування патріотичних почуттів (любові до свого народу і Батьківщини, бережливого і поважливого ставлення до історії і сучасності народу і Батьківщини, їх духовно-культурних надбань); формування патріотичних переконань (самосвідомості, чесності, поваги до законів держави, Конституції, символів України, високої правової свідомості, поваги і толерантного ставлення до інших народів і їх надбань); актуалізація процесів професійного і життєвого самовизначення; формування готовності до діяльності в ім'я народу і Батьківщини, направленої на збереження національних і культурних надбань народу, захист національних інтересів народу і країни, утвердження демократичних засад у суспільстві.

В основу побудови патріотичного виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності нами закладені такі основні принципи виховання: педагогічної і життєвої доцільності; гуманізму; принцип культуровідповідності і природовідповідності; демократизації.

Вважаємо за доцільне зупинитися на виокремленні нами принципу педагогічної і життєвої доцільності. Аналіз практики патріотичного виховання молоді свідчить, що успішність даного процесу у значній мірі зумовлена баченням реальної перспективи молоді життєвої і професійної самореалізації.

Характерною особливістю процесу патріотичного виховання старшокласників у туристсько-краєзнавчій діяльності є його спрямованість на виховання молодшої людини, здатної не тільки

адаптуватися і пристосуватися, але й реалізувати себе в наявних умовах, бути здатною активно сприймати і засвоювати ситуації соціальних змін. Інноваційний підхід до процесу патріотичного виховання у туристсько-краєзнавчій діяльності полягає в тому, що ця діяльність має стимулювати процеси самопізнання, осмисленого життєвого і професійного самовизначення, стимулювати бажання молодшої людини працювати на благо свого народу, своєї країни.

Висновки. Успішно вирішити завдання патріотичного виховання молоді можна лише за умови створення науково обґрунтованої системи патріотичного виховання, що ґрунтується на принципі педагогічної і життєвої доцільності. Посилена увага до проблеми патріотичного виховання підрастаючого покоління зумовлена тим, що в сучасних умовах важливим є не тільки формування у молодшої людини позиції громадянина-патріота, але й актуалізації відповідальності за долю свого народу і країни в цілому.

Патріотичне виховання молодшої людини засобами туристсько-краєзнавчої діяльності передбачає цілісне формування особистості, яке забезпечує вплив на її емоційну, інтелектуальну й дієво-практичну сфери. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме формуванню знань про історію народу і країни, їх духовно-культурні надбання, про сучасні суспільні явища і події; патріотичних почуттів і загальнолюдських цінностей (самоповаги, національної гідності, любові до родини, народу, краю, Батьківщини), патріотичних переконань, а також актуалізації процесів життєвого й професійного самовизначення і готовності до праці в ім'я процвітання свого народу і своєї Батьківщини.

Література

1. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / Мирослав Йосипович Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 29-30
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: [пед. нариси] / Омелян Вишневецький. – Львів: [б. в.], 1996. – 238 с.
3. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкольного навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Гавлітіна Тетяна Миколаївна. – Київ, 2007. – 181 арк.
4. Горбова М. А. Вопитание патриотизма у старшеклассников игровыми формами туристско-краеведческой деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 «Теория и методика управлением образования» // Горбова Марина Алексеевна. – М., 1999. – 148 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7-13
6. Концепція національного виховання : схвалена Всеукр. пед. радою працівників освіти, 30 черв. 1994 р // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18-25
7. Коркішко О. Г. Патріотичне виховання молодших школярів : методичні рекомендації вчителям початкових класів, вихователям груп подовженого дня, організаторам виховної роботи // Олена Геннадіївна Коркішко; за заг. ред. В. І. Сипченка. – Слов'янськ, 2002. – 38 с.
8. Основи національного виховання : концептуальні положення. Ч. 1 / [за ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчука]. – К. : Інформ. вид. центр «Київ», 1993. – 151 с.
9. Рашидова С. С. Виховання почуття патріотизму старшокласників на культурно-художніх традиціях Донбасу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Рашидова Світлана Станіславівна. – Луганськ, 2007. – 302 с.
10. Стюпіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Стюпіна Олена Геннадіївна. – Луганськ, 2007. – 243 с.
11. Утверджуємо ідеологію патріотизму і державотворення / М. Стельмахович, В. Гуменко, М. Дробноход [та ін.] // Відкритий лист Президії АПН України та Міністерству освіти України // Освіта. – 1998. – 29 квіт.-6 трав. – С. 3.

В статтю розглянуто структурно-функціональну модель патріотичного виховання старшокласників в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, структурно-функциональная модель, компоненты, принципы, формы, методы, критерии и показатели патриотического воспитания.

The author of the article has considered the structural-functional model of patriotic education of pupils in the tourist and local studies of secondary schools, reflecting the interaction of its components (cognitive-intellectual, emotional, motivational, value, active and practical); specific principles (humanization, democratization, cultural, natural, life and teaching appropriate), forms, methods, tools and functions of tourism and local history activities (educational, cognitive, socialization, cultural, recreational, health), criteria and indicators within the patriotic education.

Keywords: patriotic education, structural-functional model, components, principles, forms, methods, tools, criteria and indicators of patriotic education.